

WIJZE LESSEN VOOR HET VAK NEDERLANDS: *literatuuronderwijs*

Peter Van Damme

Over de auteur

PETER VAN DAMME

is vakbegeleider Nederlands bij Katholiek Onderwijs Vlaanderen en praktijklector Nederlands in de educatieve master talen aan de KU Leuven. Hij was ook 28 jaar lang leerkracht Nederlands aan het VTI in Lokeren.

Wijze lessen. Twaalf bouwstenen voor een effectieve didactiek.

Het boek verzamelt vijf inzichten en twaalf bouwstenen die leerkrachten helpen bij het geven van goede lessen. De grote kracht van het boek is dat het recente wetenschappelijke inzichten op een overzichtelijke manier heel dicht bij de klaspraktijk brengt. Op de site www.wijzelessen.be komen voortdurend updates met aandacht voor nieuwe ontwikkelingen en activiteiten.

Bint, de autoritaire schooldirecteur uit de gelijknamige roman van Bordewijk, heeft een eenvoudig didactisch principe: de meester moet niet dalen, de leerling moet klimmen. Deze valse tegenstelling krijgt nog dagelijks bijval van een stevig koor twitteraars. Vakdidacticus Piet-Hein van de Ven schreef echter jaren geleden al: de meester hoeft niet te dalen, maar moet de leerling *helpen klimmen*. Daar gaat dit tweede artikel naar aanleiding van *Wijze Lessen* over: hoe help en leer je leerlingen klimmen, hoe verhoog je de literaire competentie van leerlingen? In het vorige artikel had ik het over de didactiek van de schrijfvaardigheid, vandaag koppel ik het knappe boek van Tim Surma en co aan het literatuuronderwijs. Ik verzamelde een aantal tips, wat inspiratie en voorbeelden. Nog meer dan in het artikel over schrijfonderwijs vaar ik voor een deel op het

kompas van anderen. In de bibliografie staat een – in mijn ogen – heel belangrijke publicatie van Theo Witte waaruit ik heel wat inspiratie haalde.

DOELEN VAN HET LITERATUURONDERWIJS

Ik geef met een korte opsomming een eigen, vereenvoudigde lezing van de nieuwe eindtermen literatuur voor de tweede en de derde graad. Waaraan moet literatuuronderwijs aandacht besteden volgens deze eindtermen?

- De leesbeleving en de verwoording ervan;
- De betekenis van literaire teksten. Om dit te kunnen, leren de leerlingen een begrippenapparaat en analyseren ze teksten;
- De waarde en de situering van teksten en hierover in interactie treden

Om dit te leren, maken de leerlingen kennis met en praten en schrijven ze over teksten die hen op een andere, onverwachte en soms ongemakkelijke manier naar de binnen- en de buitenwereld doen kijken.

Leerkrachten die al een tijdje voor de klas staan, horen in deze opsomming duidelijke echo's van het begrip *literaire competentie*, een breed en soms beladen begrip dat andere andere ontstaan is als een mogelijke manier om de vaak steriele discussie over kennis en vaardigheden te overstijgen. Literaire competentie houdt in 'dat leerlingen na het verlaten van de school kennis hebben van wat er op het gebied van literatuur gelezen kan worden en de vaardigheid bezitten om verschillende genres op adequate wijze te benaderen. Bovendien moeten zij in staat zijn op de tekst te reflecteren om hun eigen verhouding tot de tekst te bepalen. Zij moeten tevens een waardeoordeel over teksten kunnen formuleren en bereid en in staat zijn dit oordeel te toetsen aan dat van anderen.' Deze definitie van Cor Geljon verwoordt volgens mij heel goed de complexiteit van wat veel leerkrachten proberen te bereiken met hun leerlingen. Leraren geven hiervoor zes jaar lang het beste van zichzelf. Bovendien hebben velen ook nog als expliciet doel om van de leerlingen lezers te maken die ook na de school nog verder lezen. Zelfs al staat daarover eigenlijk niets in de eindtermen.

WEES EEN LEESVOORBEELD

Leerlingen hebben nood aan een gepassioneerde leerkracht-lezer, want een gepassioneerde lezer doet lezen. Dit is een heel letterlijke invulling van de bouwsteen 'Gebruik voorbeelden'. De leerkracht is immers een levend voorbeeld, een gepassioneerde lezer die niet alleen getuigt, maar leerlingen ook overtuigt van het belang van literatuur - iets wat leerlingen zelf ook een kwaliteit van een goede literatuurdocent blijken te vinden. Misschien vinden leerkrachten dit belang soms te vanzelfsprekend en moeten ze meer tijd en energie steken in het overtuigen van leerlingen. Op de site van *Iedereen beroemd* doet een filosoof in het filmpje 'Wijzer worden van verzonden verhalen' een interessante poging. De link naar dit beeldfragment, dat zich goed laat gebruiken in de les, vind je op Fons+.

Uit de praktijk

Ook de collega's van andere vakken zijn een voorbeeld. In de klasbibliotheek van een school hangen foto's van de leerkrachten met hun favoriete boeken. De foto's worden geregeld aangepast en op de achterkant van de foto staat een lijst met wat informatie. Leerlingen zien niet enkel de favoriete boeken van hun leerkracht Nederlands, maar ook de favoriete boeken van hun leerkrachten wiskunde en fysica. Alle boeken zijn meteen ook beschikbaar in de schoolbibliotheek.

WEES EEN GIDS

In de lerarenopleiding geven wij al enkele jaren aan onze studenten de opdracht om een literatuurlijst te maken. De lijst richt zich op een specifieke graad en onderwijsvorm en is telkens ingedeeld in drie niveaus, om zo de verschillen in leesniveau tussen de leerlingen expliciet te erkennen. De lijst combineert de bouwstenen 'Gebruik voorbeelden' en 'Ondersteun bij moeilijke opdrachten'. De lijst, die een beperkte reeks titels omvat, gidst de leerling naar het juiste boek. Ook de bijbehorende opdrachten zijn gekoppeld aan een bepaald niveau. Bij de boeken zelf staat veel extra informatie die de leerlingen informeert, uitdaagt en verleidt. Op Fons+ staan een aantal voorbeelden van studenten. De volgende tip vertrekt van dezelfde twee bouwstenen.

Een bedenking

De twaalfde bouwsteen gaat over **effectief leren** en hoe leerlingen dit gaandeweg zelf reguleren. Ik denk dat goed opgebouwde en doordachte lectuuropdrachten hiervoor heel wat kansen bieden die we nog onvoldoende benutten, kansen om leerlingen hun leerproces zelf te leren plannen, evalueren en bijsturen. Dit is echter niet eenvoudig en vraagt een stapsgewijze aanpak waarin leerkrachten de sturing en de begeleiding gefaseerd afbouwen.

MAAK ZELF EEN VOORBEELDLEERLING

In deze tip stel ik voor dat je zelf de notities van een voorbeeldleerling maakt, zoals je op de afbeelding hiernaast kunt zien. Het volledige voorbeeld is terug te vinden op Fons+. Het is een voorbeeld uit mijn eigen lespraktijk dat ik gebruikte bij de bespreking van *Mijn kleine oorlog* van Louis Paul Boon. De leerlingen reageerden heel geïnteresseerd op het document, waarschijnlijk ook omdat het hen verraste. Eigenlijk is dit ook een vorm van modelleren, omdat ze via de notities van de voorbeeldleerling meekijken in het hoofd van de expert. Een dergelijk document, dat bovendien eenvoudig te maken is, biedt heel wat didactische kansen. Ik licht er alvast drie uit:

- Je kan leerlingen na de les hun eigen notities laten vergelijken met die van de voorbeeldleerling.
- Je kan de leerlingen de notities van de voorbeeldleerling geven en zo de bespreking starten. De notities zetten de leerling ongetwijfeld aan het denken over de tekst.
- Je kan de leerlingen vragen stellen over de tekst. Zij proberen die te beantwoorden met behulp van de notities.

De notities bij *Mijn kleine oorlog* focussen vooral op tekstinterpretatie, maar je zou evengoed een voorbeeld kunnen maken dat net de kenniselementen benadrukt.

AAN DE SLAG MET CLOSE READING

In het basisonderwijs gebruiken steeds meer scholen de methodiek van *close reading* die werd ontwikkeld door Fisher en Frey. De manier waarop leerkrachten jongere lezers met moeilijke teksten leren omgaan, kunnen we ook toepassen op de (fragmenten uit) literaire teksten die we in het secundair onderwijs lezen. De basisprincipes van de aanpak zijn de volgende: leerlingen lezen en onderzoeken (vaak onder leiding van de leerkracht) een complexe tekst aan de hand van tekstafhankelijke vragen en discussiëren

over mogelijke antwoorden. Ze doen dit in verschillende fases verspreid over verschillende dagen met telkens dezelfde tekst. Ze noteren ondertussen in de tekst.

Door de tekst meer dan een keer te lezen, ontdekken de leerlingen betekenis op verschillende niveaus. De bedoeling is dat ze tot een grondig begrip van de tekst komen. In het praktijkvoorbeeld in het kader bespreek ik hoe deze aanpak zou kunnen werken voor het tekstfragment uit *Mijn kleine oorlog* (zie Fons+). Het feit dat de bespreking van hetzelfde (literaire) tekstfragment over verschillende lessen wordt gespreid is ongetwijfeld nieuw voor vele leerkrachten. Door de stapsgewijze aanpak blijft de cognitieve belasting telkens beperkt. Voor deze didactische aanpak gebruiken we de bouwstenen **'Actieveer voorkennis'**, **'Actief verwerken'**, **'Ondersteun bij moeilijke opdrachten'** en **'Spreid oefening en leerstof in de tijd'**.

Waar moet je als leraar op letten bij het inzetten van *close reading*? Kies voor teksten die voldoende complex en meerlagig zijn. Werk ook steeds in drie fasen en laat wat tijd tussen die fasen. Zet ook vooral tekstafhankelijke vragen in, en zorg ervoor dat de leerlingen actief discussiëren en noteren.

VOER LITERAIRE GESPREKKEN

Deze tip zet in op het **'Actief verwerken van leerstof'** door gesprekken te voeren over boeken. Literaire gesprekken gaan vooral over de inhoud en de betekenis van teksten. In deze gesprekken stelt iemand – aanvankelijk de leerkracht – echte vragen: vragen waarop de vraagsteller het antwoord zelf niet weet. De literaire gesprekken willen een alternatief zijn voor de onpersoonlijke opdrachten die zich enkel op literaire technieken richten en de creatieve opdrachten waarvan de doelen vaak onduidelijk zijn. De gesprekken kunnen bijvoorbeeld gaan over hoe personages omgaan met eenzaamheid, met morele vragen, met hun opvoeding. En over hoe een tekst toont wat liefde, onderdrukking of wanhoop is en hoe de schrijver dat verwoordt. Ik durf er hier voor pleiten om met de klas samen een volledig boek te lezen en het op deze manier te bespreken.

Inspiratie

In Nederland zijn enkele sites waar je veel inspiratie vindt voor deze literaire gesprekken: er is de site *Praten over Romanfragmenten*, de leesclubs van Litlab en de rubriek 'Om over na te denken' bij de opdrachten van het bekende *Lezen voor de lijst*. Deze opdrachten zijn ondertussen beschikbaar voor honderden interessante boeken. In de uitgebreide bibliografie op Fons+ vind je alle informatie.

Uit de praktijk: close reading van 'De goudvissen'

Fase 1 – maandag – 25 minuten lestijd

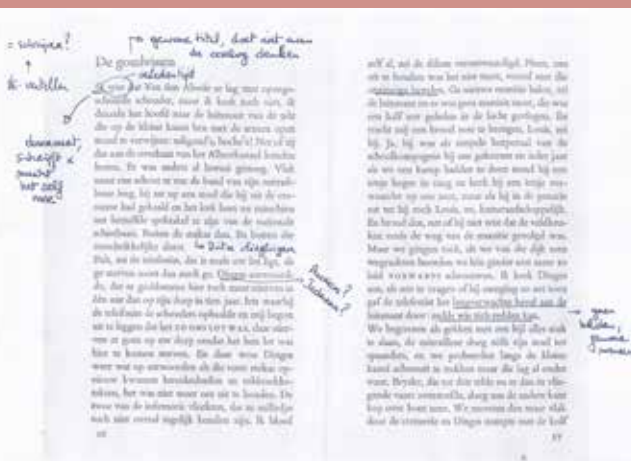
De leerkracht leest de tekst voor en stelt daarna vragen over de eerste laag, de oppervlakte van de tekst. Waar speelt het verhaal zich af? Waarom is de titel 'De goudvissen'? Wat zijn 'Stukas'? Wie zijn de belangrijkste personages? Wat gebeurt er met de visbokaal? Het is de bedoeling dat er interactie over de tekst is tussen de leerlingen onderling en tussen de leerkracht en de leerlingen. Deze fase mag niet te lang duren. Zodra de leerlingen de oppervlakte voldoende begrijpen, start de volgende fase.

Fase 2 – dinsdag – 25 minuten lestijd

De leerlingen gaan nu dieper graven. Hoe wordt het verhaal verteld? Wie is de verteller? Hoe zit het perspectief in elkaar? Waarom krijgt iemand de naam 'dinges'? Waarom staan er woorden in hoofdletters? Hoe reageren de soldaten wanneer ze onder vuur liggen? Waarom? Heb je hier begrip voor? De leerkracht heeft aandacht voor wat de leerlingen noteren en observeert hoe ze met elkaar over de tekst discussiëren.

Fase 3 – de maandag nadien – 25 minuten lestijd

In deze fase kijken de leerlingen ook buiten de tekst. Wat was de bedoeling van de auteur? Wat was het effect op de lezers? De leerkracht kan bijvoorbeeld een kritiek op *Mijn kleine oorlog* laten lezen of formuleren en de leerlingen laten reageren. De leerkracht kan ook vragen om de tekst te vergelijken met andere teksten die ze lezen, bijvoorbeeld: vergelijk de schrijfstijl van Elsschot met die van Boon.

VERTEL HET VERHAAL VAN DE TEKST

Deze tip lijkt op het eerste gezicht in tegenspraak met een aantal vorige tips, maar dat is slechts schijn. Een goede leraar gebruikt immers verschillende effectieve instructietechnieken. Deze tip vertrekt van de bouwsteen **'Activeer voorkennis'** en geeft de raad om vóór het lezen het verhaal van de schrijver en de tekst te vertellen. Zo bouw je achtergrondkennis op en bereid je de leerlingen voor op de uiteindelijke lectuur van de tekst. Je kan de tekst situeren in de tijd en dit visueel ondersteunen met een tijdlijn. In veel klassen hangt trouwens nog een dergelijke tijdlijn. Theo Witte raadt aan om deze situering, die vaak een stukje literatuurgeschiedenis bevat, te koppelen aan de ideeëngeschiedenis. De koppeling met bepaalde mens- en wereldbeelden (**'Extra ondersteuning'**) maakt de kennis van en de gesprekken over de teksten ongetwijfeld rijker. Op Fons+ vind je het voorstel van Theo Witte. Om de cognitieve belasting te beperken kan je de verschillende stappen die je zet duidelijk benoemen om de leerlingen meer houvast te geven. Zo zou je kunnen kiezen voor de volgende stappen: situering, eerste lectuur, ervaren, bestuderen en doordringen tot de tekst.

ZET LEERLINGEN AAN HET DENKEN MET BEELDEN

Voor deze tip, die de bouwsteen **'Combineer woord en beeld'** in de praktijk brengt, spreekt een uit het leven gegrepen voorbeeld wellicht voor zich. In de klas leest de leerkracht de leerlingen een gedicht voor, en toont ze ook een aantal beelden. De basisvraag is eenvoudig: welk beeld past het beste bij het gedicht? Daarna vraagt de leerkracht door. Waarom is dat het best passende beeld? Bij welk element van het gedicht past het beeld? Bij welke woorden of zinnen? Je kan deze oefeningen op twee manieren aanpakken: je toont het gedicht met telkens een nieuw beeld erbij, of je toont het gedicht meteen met alle beelden. Door de koppeling met het beeld gaan de leerlingen het gedicht veel nauwkeuriger lezen en is het gesprek dat over die keuze ontstaat steeds boeiend. Zorg ervoor dat het gedicht de hoofdrol krijgt en eindig door het gedicht nog eens voor te lezen. Op Fons+ vind je voorbeelden met gedichten van Radna Fabias en Stijn Vranken. Je kan ook makkelijk aan de slag met Rupi Kaur, een erg populaire Instagramdichter. Laat je leerlingen in een opdracht gedichten koppelen aan afbeeldingen die zo op Instagram kunnen, met bijbehorende hashtags en wat toelichting bij hun keuze. Leerlingen kunnen daarna elkaars posts lezen en feedback geven.

KIES VOOR BEWUST CREATIEF SCHRIJVEN

Laat de leerstof **'Actief verwerken'** in een creatieve schrijfoefening. De leerlingen kunnen bijvoorbeeld verteltechnische theorie of stilistische middelen bewust toepassen in schrijfoefeningen. Geef duidelijke instructies, zoals 'Herschrijf dit fragment in de eerste persoon' of 'Beschrijf wat de hoofdpersoon uit je eigen verhaal doet en maak de vertelde tijd gelijk aan, groter of kleiner dan de verteltijd'. Zet leerlingen aan het experimenteren en laat hen ook hun verhalen en gedichten aan elkaar voorlezen. Laat hen hun verhalen en gedichten vergelijken met die van 'echte' schrijvers.

TOT SLOT

De doelen van het literatuuronderwijs hebben net als grote literatuur verschillende lagen en het was uitdagend om de didactiek van het literatuuronderwijs te koppelen aan de *Wijze Lessen*. Dit artikel laat uiteraard nog heel wat aspecten van het literatuuronderwijs onbehandeld, maar ik hoop in dit artikel de relevantie van het literatuuronderwijs te hebben aangetoond. Om het met Theo Witte te zeggen, die het doel van goed literatuuronderwijs terdege benoemt: 'Leerlingen leren in het literatuuronderwijs nadenken over teksten zodat ze hun ervaringen en ideeën goed in taal kunnen uitdrukken en er met anderen zinnig van gedachten over kunnen wisselen.'

Dankwoord

Ik bedank graag Stefan De Clerck, onderzoeker bij ExCEL (Thomas More) voor het interessante gesprek over literatuuronderwijs. Hij overtuigde me van de mogelijkheden die *close reading* voor het literatuuronderwijs biedt. Ook dank aan de studenten die hun literatuurlijsten delen op Fons+.

Meer lezen?

Op Fons+ vind je een uitgebreidere bibliografie, maar ik wil er één artikel expliciet uit pikken omdat het me sterk inspireerde voor het schrijven van dit artikel: Witte, Theo (2018). 'De kunst van het onderwijzen. De veelbelovende toekomst van het literatuuronderwijs in zeven axioma's, in: *Lectori salutem. De veelbelovende toekomst van het literatuuronderwijs. Tekst van symposium ter gelegenheid van het afscheid van dr. Theo Witte van de RUG*. Groningen, p. 55-90.

